

ХРОНИЧНО ПРИСУСТВО ВОЉЕ

Летопис Матице српске: уреднички програми, приредили Душан Иванић и Светлана Милашиновић, Матица српска, Нови Сад, 2024.

Књижевни часописи су као људи. Имају свој почетак, своје успоне и падове, свој зенит и свој крај. Ако имају среће и памети, временом стекну своју физиономију, карактер, стил и укус, коначно: своје разумевање света. *Летопис Матице српске* не уклапа се у ово поређење бар по једном: његов крај се ни изблиза не назире. Након невероватних двеста година постојања и даље је у одличној форми: излази редовно, окупља квалитетне сараднике и привлачи пажњу јавности. Његов сјајни јубилеј подстакао је Матицу српску да објави нека важна и занимљива издања: једно од њих је свакако и књига *Летопис Матице српске: уреднички програми*, коју су заједнички приредили професор Душан Иванић и Светлана Милашиновић. У књизи су сабрани уводници, уреднички програми, осврти и опроштајни текстови укупно осамнаест *Летописових* уредника.¹

Уреднички програми обично сјајно звуче на папиру, али у пракси се често не остварује све оно што је замишљено и разрађено у теорији. Разлози за то су бројни. Понекад уредници свесно или несвесно изневере зацртани програм или неке његове делове. Чешће се деси да сама књижевна и друштвена реалност принуди уреднике да се развију са прокламованим идејама и принципима

¹ Доносимо њихова имена, уз навођење периода у којима су вршили уредничке мандате: Георгије Магарашевић (1824–1830), Милош Светић (књижевно име)/Јован Хаџић (1830–1831), Теодор Павловић (1832–1841), Јован Суботић (1842–1847; 1850–1853), Јаков Игњатовић (1854–1856), Јован Ђорђевић (1858–1859), Антоније Хаџић (1859–1869; 1876–1895), Милан Савић (1896–1911), Тихомир Остојић (1912–1914), Радивоје Врховац (1930), Тодор Манојловић (1931), Живан Милисавец (1946–1957), Младен Лесковац (1958–1964), Александар Тишма (1969–1973), Димитрије Вученов (1974–1979), Бошко Ивков (1980–1991), Славко Гордић (1992–2004) те Иван Негришорац (2005–2012).

те учине мање или веће компромисе, или једноставно услед неприхватљивих околности напусте уредничка места. О томе нам у великој мери говори ова књига: о важним, мање или више прогресивним, али свакако афирмативним идејама које су многи књижевни и културни ентузијастички покушали спровести у јавности свог времена када су се прихватили уређивања *Лейхойиса*, и у тим намерама су постизали различите успехе. Често се дешавало да се најотворенији, најтолерантнији и најпрогресивнији уредници, чији су програми били најконкретнији и најјаснији, нису дуго задржавали на уредничким местима *Лейхойиса*. И о томе нам говори ова књига: *Лейхойис* је увек био часопис средњег пута, врло одмерен, врло опрезан, врло скептичан према новинама, склон сигурним и провереним решењима и изборима, дакле прилично конзервативан часопис, допало се то некоме или не. Ако је и било уредника нешто храбријих и либералнијих, они су за такву уређивачку политику морали имати подршку у Матици, али и ван ње, иначе једноставно не би опстали. Матичино и *Лейхойисово* неписано гесло увек је било: *Ти се њрипаћаваш нама, а не ми њебди*. Наравно, и Матица се прилагођавала друштвено-историјским околностима и никада није била некаква херметична установа, имуна на савремени историјски тренутак. У супротном не би опстала све до данас. Ипак, чини се да је некакав, макар и прећутни консензус између уредника *Лейхойиса*, Матице и тренутних друштвених сила увек морао постојати. *Неухвајљива уметност њ балансирања*, рекли бисмо, песнички расположени.

Кренимо редом, хронолошки: Ђорђе Магарашевић, један од покретача *Лейхойиса* и његов први уредник, далеке 1824. године, у свом уводном, програмском тексту одређује принцип: „никога не увредити, но свима што више ползе [користи] принети”. Он је у књижевном смислу, речником популарне психологије, био *people pleaser*: онај који свима удовољава, а никоме се не замера. Оваква позиција је изнимно тешка и незахвална, јер у настојању да свима удовољиш, заборављаш на себе, своје потребе и принципе, па тешко можеш афирмисати своје ја те изградити аутентичну личност. Ваљда је то била филозофија и физиономија *Лейхойиса* и Матице на самом почетку: тражити себе кроз удовољавање другима. Вероватно није ни могло другачије. Милош Светић [Јован Хаџић] 1830. године већ покушава да систематизује *Лейхойисову* делатност тако што формира три веће рубрике: *Изводи* (о славенском народу и језику); *Производи краснословни* (стиховне творевине, писма, прилози за забаву и образовање); као и *Смесице* (кратки извештаји о књижевним догађајима и новим књигама). Оваквим уређењем *Ле-*

Њојиса, Хаџић настоји да изгради часопис који ће бити занимљив и образованом слоју, и широј публици, јер ће понудити разноврсне, поучне и информативне, али и забавне садржаје. „Предговор” Теодора Павловића из 1832. прожет је патетиком, склон родољубивом заносу па зато обавезује писце и часопис на служење српском роду те истиче значај *Њојиса* за развој националне књижевности и науке. И Павловић се залаже за равнотежу између поучних и забавних прилога, у жељи да привуче и задовољи различите читалачке слојеве.

Са Јованом Суботићем почиње нова фаза у развоју *Њојиса*: у свом „Предговору” из 1842. Суботић се труди да детектује потешкоће чијим би превазилажењем унапредио часопис и додатно га приближио публици. Он истиче важност хонорарисања текстова како би се привукли квалитетнији сарадници и тако поправио квалитет прилога, као и целокупног часописа. Уопште, он примећује колико је важно да у рад *Њојиса* буде укључено што више *приложника*, али констатује да журналистика одвлачи писце и потенцијалне сараднике од *Њојиса*. Једноставно, за већи квалитет часописа потребна су значајнија материјална средства. Већ тада Суботић правилно схвата да квалитет и развој једне књижевности и културе великим делом зависи од финансијских улагања. Затим примећује да *Њојис* највише купује средња класа, а најмање учени слој. Исказује високу свест о друштвеној и класној физиономији *Њојисове* публике и њеном укусу те закључује како садржај *Њојиса* треба прилагодити публици. Зато он уводи новелу као жанр, који одговара укусу шире публике, те објављује преведене новеле, али и српске новеле – чиме покушава додатно да привуче и женску публику. Суботић се трудио да разноврсним садржајем испуни зацртани програм: он форсира историјске чланке, споменице, чланке о српском језику, књижевноисторијске и књижевнотеоријске текстове, преводе поезије итд. Код њега примећујемо два висока уредничка принципа који у пракси могу бити тешко спојиви: обраћати се свим слојевима читалачке публике, а у избору прилога бити пажљив и избирљив. Суботић пред себе поставља заиста тежак задатак: остваривати високе естетско-научне захтеве, а истовремено издавати популаран и комерцијалан часопис.

Једна од чувених изјава у низу програмских текстова Јакова Игњатовића, објављиваних током 1854. године, јесте његова притужба на индиферентност и апатију учене српске класе која не помаже довољно *Њојис*, односно не учествује у његовом стварању. Игњатовић је још један у низу уредника који сматрају да *Њојис* нема довољно *приложника*. Зато нема довољно квалитетних при-

лога па се ни зацртани програм не може испунити. Велики српски романиста тражи од јавности да не суди престога, јер су потешкоће са којима се уредници сусрећу поприличне. На пример: како из летаргије и апатије извући тадашњу српску интелигенцију? Уредник је принуђен да ради са оним што има, покушавајући да створи боље услове како би што верније остварио своју визију. Зато Игњатовић резонује реално и скромно: „Из мањег ка већем тежити”. Игњатовић још једном исправно примећује да је тешко посветити се књижевности јер она изискује труда и времена, а мало враћа назад, пре свега у материјалном смислу. Он се с правом пита колико у том тренутку квалитетних књижевника има српска књижевност. Затим: зашто у ученој класи нема много људи који би се жртвовали за књижевност? Учен човек би се радо посветио књижевности када би у њој видео некакву корист за себе – Игњатовић увиђа и значај мотивације, у овом случају материјалне, за бављење литературом. Често је спољашњи мотив много снажнији од унутрашњег, чак и код учених људи. Када би се публика проширила, могла би осигурати бољи положај књижевника. У недостатку професионалне књижевности, публика пада у дилетантизам – дилетантска класа у том моменту одржава литературу и од ње зависи њен опстанак. Игњатовић се такође залаже за толеранцију у књижевној критици. Строга критика застрашује талентоване почетнике, док их толерантна и одмерена охрабрује. Невероватно је колико су Игњатовићева запажања сто седамдесет година касније и даље свежа и актуелна, и како би се лако могла применити и на данашњи књижевни живот.

Још један врло толерантан и либералан *Лейбойсов* уредник, истовремено и широкогруд и рационалан, био је Јован Ђорђевић. У свом „Предговору уредниковом” из 1958. године, он износи низ врло занимљивих запажања и идеја. Сматра да су три чиниоца од којих зависи успех *Лейбойса* – уредник, приложници и књиге. Није добро често мењати уреднике, јер то утиче на сталност *Лейбойса*, отежава научно образовање и практично увежбавање уредниково. Ђорђевић се дакле залаже за континуитет: неопходан је сталан уредник са пристојном платом, који би се посветио само уређивању часописа. Занимљива је опаска како је *Лейбойс* често давао шансу млађим књижевницима, чак и по цену квалитета – чини нам се да је то данас ређи случај. За добре прилоге треба труда и времена, па је за њих потребна и награда – ову тезу као да смо већ негде прочитали. Коначно, књиге: уредник треба бити упознат са струком и темама које се обрађују у *Лейбойсу*, зато Магица треба преузети на себе набавку књига из српске и словенске историје,

културе и књижевности. Ђорђевић се пита да ли је боље објавити лош књижевни оригинал на српском језику или добар превод квалитетног дела на страном језику, закључујући да је понекад корисније узимати из других књижевности јер се тако унапређује домаћа. По њему, *Лейбойис* не може бити строго научни часопис јер ће изгубити добар део публике, превасходно окренуте књижевности. Поред тога, начин писања мора бити близак народу, односно популаран. Затим, Ђорђевић се залаже за језичку толеранцију, не желећи никоме да намеће своја језичка уверења, обећавајући да ће свачији прилог штампати без промене. Закључује да Матица мора напредовати јер њен задатак је живот, а не мртвило. Ипак, он се није дуго задржао на уредничком месту, тек годину или две. Изгледа да његове идеје нису наишле на разумевање одређених кругова. Приређивач Душан Иванић у напомени наводи како је Ђорђевић напустио *Лейбойис* због сукоба „с кругом конзервативаца око Матице, који су се противили правописној модернизацији и уредничким замашним књижевним плановима”.

Антоније Хаџић је најдуговечнији уредник *Лейбойиса*: његова два мандата укупно су трајала 29 година. Он вероватно неће бити упамћен по неком посебном уредничком програму, већ по чињеници да је водио *Лейбойис* у тешким временима за Матицу, оптерећену крајње изазовним односима са аустроугарским властима, уз недостатак финансија и људства. Понекад је већи подвиг само издржати на једном месту толике године него покушати спровести одређене идеје и програме. Милан Савић у својим програмским текстовима, „Приступу” из 1896. и „Програму *Лейбойиса*” из 1901, признаје поезији општечовечански карактер, те поздравља смену књижевних епоха и праваца јер схвата да је промена у животу, па и у књижевности неопходна. Он дефинише *Лейбойис* као књижевно-научни повремено зборник и наводи шта све улази у њега: од прилога из историје и културе Срба, преко мемоара, путописа и биографија, белетристике, до књижевне критике и књижевних прегледа. Тихомир Остојић у „Приступу новог уредника” из 1912. критички примећује да *Лейбойис* са реформама које одговарају духу времена обично касни. По њему, то се дешава због опште културне заосталости друштва, слабе стручне спреме наше интелигенције, недовољних материјалних средстава и неспособности уредника да се прилагоде духу времена. Остојић затим даје опширан и бескомпромисан преглед *Лейбойисове* историје и уредничких програма, не штедећи уреднике и њихове одлуке, посебно хвалећи Суботићев *Лейбойис* због оригиналности и актуелности. Затим тврди да *Лейбойис* све више постаје израз средине, постаје гласило тежњи и

идеала оних који воде наше друштво, а који се осећају с друштвом као једно. На крају нуди четири уређивачка принципа: што чешће залазити у публику; што краће и занимљивије писати; обухватити друштвени живот, науку и књижевност; поклањати пажњу домаћој и страној белетристици.

У складу са идеологијом нове државе, Југославије, Радивој Врховац у својим програмским текстовима, „Наука и живот народни”, из 1921. године, и „За духовно јединство”, из 1930. године, позива на сарадњу међу Словенима, а посебно међу Југословенима, да би се словенски народи боље познавали. „Али како да будемо добри Словени, а да пре тога нисмо добри Југословени?”, пита се Врховац. Тодор Манојловић у свом есеју „Традиција и доктрина”, из 1931. године, истиче како је *Лейхойис* имао своју традицију, али никада доктрину или идеологију, није био поборник неког одређеног књижевног правца или програма, већ једно литерарно и просветно гласило, у најширем и најслободоумнијем смислу речи, које је окупило „све наше духовне раднике, песнике, писце, мислиоце, научнике, у једину највишу сврху стварања једне националне књижевности и националне културе уопште”. *Лейхойис* је био широкогруд и пун разумевања за сваку новост и промену, али никада није био револуционаран и екстреман, као што никада није био доктринаран или реакционаран. Врховна начела *Лейхойиса* су разноликост у јединству, пуна индивидуална слобода у оквиру закона и напредност на основу традиције. По Манојловићу, југословенство и свесловенство су иманентни програму Матице и *Лейхойиса* јер су његови ступци увек били отворени за хрватске и словеначке писце. Он истиче да су *Лейхойис* и Матица стварањем наше новије књижевности извршили „један капиталан национално-културни подвиг” и закључује да велики писци својим нацијама дају много више него политичари и војсковође.

Након завршетка Другог светског рата, владају нешто другачије прилике. Нови уредник Живан Милисавац, у свом уводном тексту „Тражење и сналажење: пред обновом културног рада”, из 1946. године, верује у могућност учешћа народних маса у изградњи науке. Он сматра да музеј, библиотека и *Лейхойис* треба да буду прилагођени потребама данашњице. Има велика очекивања од Библиотеке Матице српске сматрајући да треба да се модернизује и постане централна библиотека Војводине. Да би *Лейхойис* заживео, треба и Матица да прерасте у жив културни центар који би се повезао са публиком, са ширим слојевима народа. Милисавац дакле верује у популаризацију културе, у њен народни карактер. Он истиче да су „мртве” године у Матичином раду падале у време

самозадовољства, у време илузија да је све постигнуто и да је довољно ићи утрвеном стазом прошлих деценија. На крају, Милисвац позива књижевнике, културне раднике и широке народне масе да учествују у изградњи Матице као регулатора културног живота Срба у Војводини. У уводнику Младена Лесковца, из 1958. године, гесло које у пар речи описује историју *Летњојиса* гласи: „Недостајало је много тога, никада није недостајало добре воље”. Лесковчев уводник могао би се приказати кроз низ оваквих језгровитих, елиптичних парола које описују ситуацију са *Летњојисом*: „Намере увек оптималне, резултати увек релативни”; „Не обећавати ништа, реализовати што се више може”, итд. Лесковац истиче како *Летњојис* не треба водити по кратким путевима литерарних струјања дана, али и он може рећи своју живу и савремену реч. На крају, изражава се намера „да *Летњојис* не буде само традиција, него и живи, витални фактор културе наше речи и језика”.

Александар Тишма у свом уводнику „О уређивању *Летњојиса*”, из 1962. године, каже да се *Летњојис* обраћа целом српскохрватском и југословенском књижевном подручју, па није ни чудо што је својим ауторитетом покренуо анкету о јединственом српскохрватском правопису, а ту анкету после развио у Новосадски договор о уједначавању хрватског и српског правописа. За Тишму, *Летњојис* плови некаквим средњим путем, тежи више за литерарним квалитетом него за актуелношћу. Следи закључак да *Летњојис* „остаје засад, литерарни часопис са мало неодређеним кругом сарадника, мало уздржан, конзервативан, а само повремено и местимично прошаран пробојима у ширину живота, који представља једину здраву храну литературе.” Димитрије Вученов, поводом 150 година часописа, у свом тексту „’Летопис’ у временима и времена у ’Летопису’”, из 1975. године посматра *Летњојис* истовремено и као историјски и ванвременски феномен. За њега, то је публикација у којој су се огледали многи историјски тренуци, али и која својим значајем превазилази историјски тренутак у којем настаје – *Летњојис* је спој традиције и савремености. Бошко Ивков у свом уводнику „Програмски смер ’Летописа Матице српске’ у наредном периоду”, из 1980. године, залаже се за отварање часописа према књижевности Војводине, Југославије и света, афирмацију уметничке зрелости, хуманости и друштвеног напретка, а против јаловог књижевног традиционализма, културног конзервативизма те идеолошке регресије. Затим се наводи да ће се *Летњојис* чувати национализма и регионализма, програмске ускости и затварања, генерацијских подела и уредничког монополизма. Неговаће књижевну критику и теорију писану комуникативним језиком – заступаће критику од става, ону која

се изричито изјашњава о вредности дела. Шириће круг сарадника, подстицаће сучељавања и конфронтације књижевне и научне мисли. Богатиће ликовно-графичко лице часописа и радити на увећању тиража и дистрибуцији. У сваком случају, уреднички програм Бошка Ивкова одише ентузијазмом, толеранцијом, отвореношћу, политиком укључивања и демократичности, политиком комуникације са публиком, те жељом да се унапреди књижевни живот у Матици српској, Новом Саду, Војводини, па и шире.

Текст Славка Гордића „Једна ’Летописова’ деценија”, из 2000. године, није класични уреднички програм већ пре свега књижевноисторијски осврт на *Леттопис* Живана Милисавца и Младена Лесковца из педесетих година прошлог века. По Гордићу, *Леттопис* показује у том периоду упечатљиву самосвојност, црту непредвидивог, каприциозног, па и бизарног тематског или вредносног преферирања. Затим наводи да се *Леттопис* у том периоду отворио за широк спектар тема, а занемарио главне области свог интересовања: оригинално књижевно стварање, као и преведену поезију и прозу. Приметни су амбиваленција и балансирање: од бизарног сваштарења до прилога високе вредности и изразито профилисане уређивачке политике. Гордић је тек благо наклоњен тадашњој *Леттописовој* критици и неповерљив према данашњој – помало му смета претерана суздржаност и хладноћа *Леттописових* критичара тог доба, али и немање мере у похвалама данашње критике. Аутор очигледно жуди за мером и складом, али је тешко проналази како у прошлости, тако и у садашњости. Гордић није презадовољан ни рубриком за светску књижевност, али склон је да похвали и добре моменте. Такође воли да цитира наводе из појединих есеја, истичући да су неки светски књижевни теоретичари писали специјално за *Леттопис*. Аутор истиче да је тадашњи *Леттопис* био отворен према збивањима у другим књижевним центрима бивше Југославије. Он афирмативно говори о српско-хрватским књижевним односима тог доба, примећујући да је било и нечег добронамерног и искреног у њима. Гордић закључује да *Леттописова* и Матичина историја не оскудева у примерима поновног усправљања. Иван Негришорац свој уводник *Неколико најомена* из 2005. године започиње констатацијом да је *Леттопис* „саборно место српске књижевности и културе”. По аутору, идеална програмска оријентација *Леттопис* била би усмереност ка књижевном, али и уметничком, научном и филозофском стваралаштву врхунске вредности. Наводи се и да *Леттопис* не треба да буде часопис поетичке ускогрудости, револуционарних претензија и котеријашких очијукања, већ поуздан и објективан регистратор, дискретан и ненаметљив ре-

гулатор српских књижевних збивања. За Негришорца су у уређивању *Лейхойса* кључне идеја континуитета и идеја толеранције.

Велика похвала иде приређивачима ове књиге – професору Душану Иванићу и Светлани Милашиновић, јер су саставили једно надамте темељно, информативно, поучно и занимљиво књижевноисторијско штиво. Књига о уредничким програмима *Лейхойса* *Матице српске* показује нам развој физиономије једног часописа, једне културне установе, и на крају једне националне књижевности и културе. Тај пут често је обиловао изазовима и потешкоћама. Први уредници *Лейхойса* су муку мучили са мотивисањем и активирањем сарадника, прикупљањем квалитетних прилога за различите рубрике, са осигуравањем финансијске подршке, коначно, са остваривањем зацртаних уредничких програма. Како је временом јачала Матица, јачао је и *Лейхойс*. Осигурана је финансијска стабилност, доследније су се спроводили уреднички програми, увећавао се углед часописа, па се ширио и круг сарадника, али и публике. Са суштинским историјским, друштвеним и политичким променама мењала се и физиономија *Лейхойса*, али једна ствар је остала иста: настојање да се задржи равнотежа између традиционалног и савременог. Преваливши многе године и деценије, *Лейхойс* је ушао у фазу књижевног и културног сазревања, па и презревања, где чешће упућује поглед иза себе, него испред себе. Зато књижевна историја поставља пред њега питање: како даље? Ако су Матица и *Лейхойс* по нечему препознатљиви, онда је то присуство снажне воље да се истраје и у најтежим тренуцима за српску културу. Парафразирајмо на крају Младена Лесковца: Ако и свега другог буде недостајало, воље неће.